

EKSTREMIZM VA TERRORIZM: NAZARIY TASNIF VA TAHLIL

Gulhayo Iqboljonova

O'zbekiston milliy universiteti magistranti

Tel: +998 94 934 24 04

Email: gulhayoiqboljonova0@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekstremizm va terrorizm tushunchalari nazariy va jurnalistik nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Ushbu tushunchalarni tahlil qilish bizga bir qator aniq mezonlarni hisobga olgan holda shakllantirilgan mavjud tasniflarni batafsil o'rganish imkonini berdi. Ta'kidlanishicha, tasnifning o'zi ham umume'tirof etilgan emas, chunki asoslardagi farqlarga qo'shimcha ravishda, ma'lum bir tur (shakl) xususiyatlarini ochib beradigan ko'plab tadqiqotchilar unga har doim ham bitta tarkibni kiritmaydilar.

Kalit so'zlar: ekstremizm, ekstremistik faoliyat, terrorizm, terrorchilik faoliyati, mafkura, ekstremistik, terroristik, jinoyatlar, diniy ekstremizm, siyosiy ekstremizm, milliy (millatchilik) ekstremizm, ekstremistik faoliyatga qarshi kurashish, terrorizmga qarshi kurashish, dialektik birlik, mohiyati, tasnifi, terrorizm va ekstremizm turlari.

KIRISH

Terrorizm va ekstremizmning rivojlanishiga ta'sir etuvchi siyosiy, diniy, etnik va boshqa omillar o'rganilib, tahlil qilindi. Ushbu ijtimoiy xavfli ko'rinishlar bo'yicha yetakchi olimlarning fikrlari ko'rib chiqildi. Ko'rib chiqilayotgan tushunchalarning ko'p qirraliligi ta'kidlangan. Tadqiqotlar natijasida mualliflar terrorizm va ekstremizmning turlari va shakllarining sezilarli xilma-xilligiga qaramay, ular buzg'unchi ijtimoiy hodisa sifatida o'zaro bog'liq va dialektik birlikni tashkil qiladi, degan xulosaga kelishadi.

Terrorizm hodisasining xilma-xilligini tahlil qilib, tadqiqotchilar uning 20 dan ortiq turlarini aniqladilar: ekologik, yadroviy, kompyuter, kosmik, biologik va boshqalar¹. Ilmiy adabiyotlarda ham ekstremizm tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, u quyidagicha talqin qilinadi:

- begonalashish shakllaridan biri (madaniyat, asosiy qadriyatlar, an'analar);
- ekstremal qarashlar va zo'ravonlik harakatlari;
- mavjud tuzumni ag'darishga qaratilgan faoliyat;
- shaxsning psixo-emotsional tuzilishining xususiyatlari;
- vaziyatlarning ekstremal rivojlanishining yon mahsuloti;
- niyat mavjud bo'lganda joiz bo'lgan chegaradan oshib ketish².

Maxsus adabiyotlarda ekstremizmning turli shakllari yoki turlari ajratiladi: siyosiy, diniy, etnik-diniy, millatchilik (milliy), iqtisodiy, yoshlar, irqiy, jinoiy va boshqalar³.

ASOSIY QISM

Ekstremizmning tasnifi hamma tomonidan qabul qilinmagan; tasniflash asoslaridagi farqlarga qo'shimcha ravishda, mualliflar ekstremizmning ma'lum bir turining xususiyatlarini ochib berishda har doim ham unga bitta tarkibni kiritmaydilar. Yondashuvlardagi farqlarga qaramay, ekstremizmning barcha turlari o'ziga xos jinoiy xatti-harakatlarda o'ziga xos motivatsiya bilan namoyon bo'ladigan "o'ta qimmatli ijtimoiy ahamiyatga ega g'oyani"⁴ ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq umumiy xususiyatga ega⁵. Ekstremistlarning motivatsiyasi nuqtai nazaridan yuridik adabiyotlarda ratsional va irratsional

¹ Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. М., 2003, 13-15 с.

² Римский А.В., Артюх А.В. Экстремизм и терроризм: понятие и основные формы проявления // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. Вып. 10. Т. 16. 2009. С. 244-24.

³ Власов В.И. Экстремизм: сущность, виды, профилактика. М., 2003. С 150-153.

⁴ Варданян А.В., Кулешов Р.В. Некоторые факторы, предопределяющие генезис этнорелигиозного экстремизма и терроризма, а также их актуализацию на современном этапе развития общества // Вестник Волгоградской академии МВД России. 2013. № 2 (25). С. 151–154.

⁵ Варданян А.В., Кулешов Р.В. Типология агрессии и формы ее проявления в структуре мотивации экстремистской и террористической деятельности // Вестник Волгоградской академии МВД России. № 2 (25). 2013. С. 59-62.

ekstremizm ajratiladi. Ijtimoiy muammolarni radikal choralar orqali bartaraf etishning eng samarali yo'li ratsional ekstremizmdir. Ratsional ekstremizmni rag'batlantiruvchi omillar hukumatning "harakatsizligi", ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb muammolarni hal qila olmasligidir⁶. Irratsional ekstremizm asosiy maqsadlarga erishish uchun zo'ravonlik, mantiqqa zid usullardan foydalanish bilan tavsiflanadi: vandalizm ko'rinishidagi yoshlar ekstremizmi, asossiz qotillik ko'rinishidagi psixopatik⁷ ekstremizm bunga misol bo'la oladi. Aksariyat mualliflar ekstremizmning quyidagi asosiy shakllari (shuningdek, terrorizm ekstremizm shakli sifatida) mavjudligini tan oladilar: siyosiy, milliy (millatchilik) va diniy.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, ekstremizmning eng keng tarqalgan shakli siyosiy ekstremizm bo'lib, u siyosiy tizim yoki siyosatni o'zgartirishga qaratilgan noqonuniy zo'ravonlik harakatlarida namoyon bo'ladi⁸. Siyosiy ekstremizmning o'ziga xos xususiyatlari "har qanday siyosiy maqsadlarga erishish uchun zo'ravonlik va boshqa ekstremal vositalardan foydalanishni targ'ib qilish"⁹. Siyosiy ekstremizm har doim mafkuraviy bo'lib, turli nazariyalar ("inqilobiy", millatchilik) bilan oqlanadi, ko'pincha faktlarni buzib ko'rsatadi. Mafkura qandaydir ijtimoiy birlashmaning eksklyuzivligi, uning davlat va hatto jahon hamjamiyatining taqdiridagi messian roli haqidagi munozaralarga asoslanadi.

Darhaqiqat, XX asr oxirida jamiyatning barcha sohalaridagi global inqiroz siyosiy huquqlarning liberallasuvi bilan uyg'unlashdi¹⁰, muxolifat, millatchilik

⁶ Rimskiy A.V., Artyux A.V. Ekstremizm va terrorizm: tushunchasi va asosiy namoyon shakllari // Belgorod davlat universitetining ilmiy byulleteni. Seriya: Falsafa. Sotsiologiya. To'g'ri. 10-son. T. 16. 2009. B. 244-249.

⁷ Arhiptcev N.I., Demko O.S. Features of Manifestations of Youth Extremism in Russia and in the Belgorod Region. Reasons for the Spread of Ethnic Extremism and Xenophobia among Young People (Central Federal District): Coll. Sociological Research, Ed. prof. LY Dyatchenko. Belgorod: Publishing house BSU, 2008. pp. 85.

⁸ Martynenko B.K. Theoretical and Legal Issues of Political Terrorism: Example of Russia in the late 80's – 90's Twentieth Century, *Thesis ... candidate.jurid. Sciences*, Rostov-on-Don, 1999. 167-168 p.

⁹ Belikov S. Yoshlar orasida siyosiy ekstremizm // Yoshlar va siyosat: "davra suhbat" materiallari. jadval." M.: Moskva davlat universiteti. M.V. Lomonosov, 1999. S. 34–41.

¹⁰ Vardanyan A.V. Og'ir zo'ravonlik jinoyatlarining oldini olish kontseptsyasi: gnoseologik, tezkor-qidiruv va sud-tibbiy jihatlar // Yurist-Pravoved. 2011. No 2. P. 6–10.

va separatistik tendentsiyalarning kuchayishiga yordam berdi¹¹, yangi tashkil etilgan siyosiy partiyalar va boshqa birlashmalar o'rtasidagi hokimiyat uchun kurash kuchaydi. Siyosiy ekstremizm “chap” (“ultra-chap”) va o'ng (“ultra o'ng”)ga bo'linadi. Ikkala tomon ham hukumatning kamchiliklari va xatolaridan foydalanadi, ularning ahamiyatini juda oshirib yuboradi. Ob'ektiv nuqtai nazardan, tashqi va ichki siyosatni amalga oshirish, ayniqsa, ayrim ijtimoiy hodisalarning paydo bo'lishini oldindan aytib bo'lmashligi sababli noto'g'ri hisob-kitoblar va kamchiliklardan xoli bo'lishi mumkin emas. Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari va ularning manfaatlari bir-biriga to'g'ri kelmasa ham, davlat faoliyatidan norozi odamlar hamisha topiladi. Faollar ana shu omillarni hisobga olgan holda “davlat hokimiyatining o'zboshimchaligi”ga qarshi kurash bayroqlari ortiga yashirinib, keng omma o'rtasida ana shunday norozilikni sun'iy ravishda kuchaytirish, inqilobiy vaziyatning shakllanishiga hissa qo'shishga qaratilgan harakatlarni amalga oshiradi.

“O'ng qanot” ekstremistik tashkilot va birlashmalarning vakillari jamiyatda siyosiy jihatdan ustun yoki iqtisodiy jihatdan ustun bo'lgan ozchilikning manfaatlarini himoya qilish tarafdori bo'lib, ularning manfaatlari va imtiyozlarini amalga oshirishni kafolatlovchi huquqiy tartib va siyosiy rejimni o'rnatish yoki saqlashga intiladi. “Huquqiy” ekstremizmning tipik shakllari quyidagilardir: o'ta konservatizm, irqchilik, natsizm, fashizm (neofashizm) va boshqalar. “Chap” ekstremizm vakillari – muxolifat unsurlari yangi “adolatli” jamiyat qurishni e'lon qiladilar, unda hech qanday tengsizlik mavjud bo'lmagan, xalqlar huquqlari va manfaatlari himoya qilinadi. “Chap” ekstremizmning tipik vakillari: sotsialistik inqilobchilar, anarxistlar, trotskiychilar. “O'ng” yoki “chap” qanotning radikal vakillari terrorchilik guruhlarini tuzishga va terroristik harakatlar qilishga moyil. Adabiyotlarda qayd etilganidek, siyosiy ekstremizm siyosiy terrorizmning manbai hisoblanadi. “Siyosiy terrorizm ekstremizmdan siyosiy maqsadlarga

¹¹ Vardanyan A.V., Kuleshov R.V. Agressiya tipologiyasi va uning ekstremistik va terroristik faoliyat motivatsiyasi tarkibida namoyon bo'lish shakllari // Rossiya Ichki ishlar vazirligining Volgograd akademiyasining xabarnomasi. № 2 (25). 2013. B. 59–62.

erishishning eng og'ir usullarini o'zlashtirdi, bu davlat, siyosiy va jamoat arboblarni jismonan yo'q qilish, shuningdek, oddiy fuqarolarni o'ldirish va turli moddiy ob'ektlarni yo'q qilish imkonini beradi"¹².

Mustaqillikning dastlabki yillarida mamlakatimiz hududlarida ham avvalgi totalitar tuzumning yemirilishi oqibati bo'lgan siyosiy ekstremizm tobora faollashib bordi. Etnomilliy ekstremizmning asosi xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilash, etnik o'zini o'zi aniqlash huquqi va tegishli xalqlar yashaydigan davlatning hududiy yaxlitligi printsipli o'rtasidagi ziddiyatdir. Ushbu turdagi mojaro hatto unitar davlatlarga ham tanish, chunki ko'p asrlik tarixiy sabablarga ko'ra turli davlatlar hududida boshqa millatlar (millatlar, etnik guruhlar) vakillarining diasporalari doimo mavjud bo'lgan va ularning huquqlari hamda qonuniy manfaatlariga nisbatan noaniq g'oyalar mavjud. Sovet davrida hukumat ma'muriy-hududiy bo'linish sohasida jiddiy xatolarga yo'l qo'ydi: turli millat va elatlar vakillari yashaydigan turli hududlarni shakllantirish, tugatish, birlashtirish, butun etnik guruhlarini majburan ko'chirishgacha borib yetdi¹³.

Ota-bobolarining ko'p asrlik an'analarini ulug'laydigan kichik xalqlar uchun o'z ona hududlaridan begona hududlarga majburan ko'chirilish o'z-o'zidan zarba bo'ldi. Majburiy ko'chirilish davrida odamlar boshdan kechirgan og'ir turmush sharoiti deportatsiya qilinganlarning o'lim darajasi yuqori bo'lishiga sabab bo'ldi. Butun boshli millatlarning ommaviy surgun qilinishi umidsizlikka tushgan psixologik holatni, deportatsiya qilinganlarda milliy asosda chuqur xo'rlanish tuyg'usini shakllantirdi, bu esa vaqt o'tishi bilan uzoq davom etlgan salbiy siyosiy jarayonlarni keltirib chiqardi, kelajakda etnik-milliy va diniy asoslarda qarama-qarshilik holatlarini yaratdi. Misol uchun, 1944-yilda chechenlar va ingushlarni deportatsiya qilish kampaniyasi paytida, Qozog'iston SSRga deportatsiya qilingan minglab odamlar orasida Dudayevlar oilasi Chechen separatistik

¹² Yangol V.N. Siyosiy terrorizmga qarshi tezkor-qidiruv: diss. ... yuridik fanlar nomzodi. Sankt-Peterburg, 2006, B. 5-6.

¹³ Иосиф Сталин – Лаврентию Бери: «Их надо депортировать ...». Документы, факты, комментарии / Вступ. ст., сост., послесловие Н. Бугай. – М.: «Дружба народов», 1992, С. 4.

harakatining yangi tug'ilgan bo'lajak rahbari Joxar Dudaev bilan birga edi¹⁴. Erta bolalik davrida deportatsiya qilingan otasining va boshqa yaqin qarindoshlarining fojiali o'limiga guvoh bo'ldi, o'z navbatida, bu uning shaxsiyatiga kuchli psixologik ta'sir ko'rsatdi. Kichik etnik guruhlar vakillari uchun milliy o'ziga xoslikni, asrlar davomida yaratilgan madaniy-ma'naviy an'alarini, odatiy turmush tarzini va hokazolarni yo'qotishning haqiqiy xavfi mavjud edi¹⁵.

Davlatimiz mustaqilligining dastlabki davri diniy asosdagi kelishmovchiliklarning keskinlashuvi bilan ajralib turdi. Diniy ekstremizm e'tirof etilgan ta'limotlarni tubdan talqin qilish, ma'lum bir diniy (diniy-falsafiy) ta'limotning eksklyuzivligini boshqa ta'limotlarga, o'ta murosasizlik bilan targ'ib qilish bilan tavsiflanadi. Diniy ekstremizmning xavfi shundan iboratki, uning tarafdorlari ko'pincha buzg'unchi sektalarga tushib, ular kuchli psixologik ishlov berishdan o'tadilar, sektaning yuqori martabali a'zolarining ko'r-ko'rona sig'inish holatiga, hayotiy maqsadlar to'g'risidagi o'zgargan g'oyalarga, o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishda aqidaparastlik, hatto bu jinoyat sodir etishni talab qilsa ham¹⁶.

XULOSA

Yuqoridagilarni umumlashtirish uchun shuni ta'kidlaymizki, terrorizm va ekstremizmning turlari va shakllarining xilma-xilligiga qaramay, bu buzg'unchi ijtimoiy hodisalar o'rtasida aniq bog'liqlik mavjud. Terrorizm ekstremizm tomonidan uzviy ravishda vujudga keladi, ekstremizm esa terrorizm bilan kuchayadi (yoqilg'ılanadi). Bu buzg'unchi ijtimoiy hodisalar o'zaro bog'liq bo'lib, dialektik birlikni tashkil etadi. Terrorizm ekstremizmning eng xavfli va radikal ko'rinishi bo'lib, uning "oldingi chizig'i", tashqi ifodasi, "chiqishdagi"

¹⁴ Солдатов Г.У. Психология межэтнической напряженности. М., 1998. С. 73.

¹⁵ Vardanyan A.V., Kuleshov R.V. Etnodiniy ekstremizm va terrorizmning kelib chiqishini, shuningdek, jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida ularning dolzarbligini belgilovchi ba'zi omillar // Vestnik Volgogradskoy. Rossiya Ichki ishlar vazirligi akademiyasi. 2013 yil. No 2 (25). B. 151–154.

¹⁶ Bokarev S.N. Zamonaviy Rossiyada diniy ekstremizm: ijtimoiy-falsafiy jihat // Muammolar Rossiya Federatsiyasida ekstremizmga qarshi kurash: Kol. mater. "davra suhbat". M., 2005. B. 9–13.

ekstremizmdir. Shu bilan birga, ekstremizm har doim ham terrorchilik faoliyatini bevosita amalga oshirishga va terroristik harakatlar sodir etishga olib kelmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. М., 2003, 13-15 с.
2. Римский А.В., Артюх А.В. Экстремизм и терроризм: понятие и основные формы проявления // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. Вып. 10. Т. 16. 2009. С. 244-24.
3. Власов В.И. Экстремизм: сущность, виды, профилактика. М., 2003. С 150-153.
4. Варданян А.В., Кулешов Р.В. Некоторые факторы, предопределяющие генезис этнорелигиозного экстремизма и терроризма, а также их актуализацию на современном этапе развития общества // Вестник Волгоградской академии МВД России. 2013. № 2 (25). С. 151–154.
5. Варданян А.В., Кулешов Р.В. Типология агрессии и формы ее проявления в структуре мотивации экстремистской и террористической деятельности // Вестник Волгоградской академии МВД России. № 2 (25). 2013. С. 59-62.
6. Rimskiy A.V., Artyux A.V. Ekstremizm va terrorizm: tushunchasi va asosiy namoyon shakllari // Belgorod davlat universitetining ilmiy byulleteni. Seriya: Falsafa. Sotsiologiya. To'g'ri. 10-son. T. 16. 2009. B. 244-249.
7. Arhiptcev N.I., Demko O.S. Features of Manifestations of Youth Extremism in Russia and in the Belgorod Region. Reasons for the Spread of Ethnic Extremism and Xenophobia among Young People (Central Federal District): Coll. Sociological Research, Ed. prof. LY Dyatchenko. Belgorod: Publishing house BSU, 2008. pp. 85.
8. Martynenko B.K. Theoretical and Legal Issues of Political Terrorism: Example of Russia in the late 80's – 90's Twentieth Century, *Thesis ... candidate.jurid. Sciences*, Rostov-on-Don, 1999. 167-168 p.
9. Belikov S. Yoshlar orasida siyosiy ekstremizm // Yoshlar va siyosat: "davra suhbatlari" materiallari. jadval." M.: Moskva davlat universiteti. M.V. Lomonosov, 1999. S. 34–41.

10. Vardanyan A.V. Og'ir zo'ravonlik jinoyatlarining oldini olish kontsepsiyasi: gnoseologik, tezkor-qidiruv va sud-tibbiy jihatlar // Yurist-Pravoved. 2011. No 2. P. 6–10.

11. Vardanyan A.V., Kuleshov R.V. Agressiya tipologiyasi va uning ekstremistik va terroristik faoliyat motivatsiyasi tarkibida namoyon bo'lish shakllari // Rossiya Ichki ishlar vazirligining Volgograd akademiyasining xabarnomasi. № 2 (25). 2013. B. 59–62.

12. Yangol V.N. Siyosiy terrorizmga qarshi tezkor-qidiruv: diss. ... yuridik fanlar nomzodi. Sankt-Peterburg, 2006, B. 5-6.

13. Иосиф Сталин – Лаврентию Бери: «Их надо депортировать ...». Документы, факты, комментарии / Вступ. ст., сост., послесловие Н. Бугай. – М.: «Дружба народов», 1992, С. 4.

14. Солдатов Г.У. Психология межэтнической напряженности. М., 1998. С. 73.

15. Vardanyan A.V., Kuleshov R.V. Etnodiniy ekstremizm va terrorizmning kelib chiqishini, shuningdek, jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida ularning dolzarbligini belgilovchi ba'zi omillar // Vestnik Volgogradskoy. Rossiya Ichki ishlar vazirligi akademiyasi. 2013 yil. No 2 (25). B. 151–154.

16. Bokarev S.N. Zamonaviy Rossiyada diniy ekstremizm: ijtimoiy-falsafiy jihat // Muammolar Rossiya Federatsiyasida ekstremizmga qarshi kurash: Kol. mater. "davra suhbat". M., 2005. B. 9–13.